

GAZÂLÎ'NİN HAREKET FELSEFESİNİN MEKÂNA YANSIMASI: SINIRLANDIRILMAMIŞ DOĞA

(Araştırma Makalesi)

Hasan TAŞÇI (*)

Öz

İngiliz devlet adamı Churchill, bir mekânı tasarlarlarken sorulması gereken asıl sorunun nasıl bir mekân değil, nasıl bir insan olduğunu söyler. Çünkü meydana getirilecek olan mekân insanın da şekillenmesine yol açacaktır. Bu açıdan bakıldığında insanın hayat felsefesinin mekânın biçimlenmesinde çok önemli katkı yaptığını söylemek mümkündür. Bu katkının boyutunu anlayabilmek için yaşam biçiminin teorik arka planı ile mekânı mukayese etmek gereklidir. Gazâlî'nin harekete dayandırdığı hayat anlayışı onun ortaya attığı bir durum değil, var olan ve İslâm coğrafyasında yaşanan hayatın tespiti ve kavramsallaştırmasından ibarettir. Öte yandan son zamanlarda şehircilik alanında meydana gelen gelişmeler; nüfusun büyük çoğunluğunun şehirlerde yaşamaya başlaması, ortaya çıkan sorunlar insanla mekân arasındaki ilişkinin boyutlarını bir kez daha gündeme getirmiş oldu. Toplumsal sorunların çözümünde tasarımsal yaklaşımlar gelişmeye başlamış, böylelikle sosyal problemlere mekânsal çözümler üretilmesi fikri oluşmuştur. Ortaya çıkmış olan bu düşünceye katkı vermek amacıyla bu çalışmada insan-mekân ilişkisi, Gazâlî'nin teorik çerçevesini oluşturduğu harekete dayalı hayat tarzının mekân tasavvuru açısından ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gazâlî, Mekân, İnsan, Hareket, Hayat Tarzı, Şehir, Tasavvur.

The Reflection of Gazali's Motion Philosophy on Space: The Unlimited Nature

Abstract

The British statesman Churchill tells that the main question to be asked when designing a space is not what a space is, but what kind of person it is. Because the space that will be created will also lead to shaping humans. From this point of view, it is possible to say that the philosophy of human beings makes a very important contribution to the shaping of the space. In order to understand the extent of this contribution, it is necessary to compare

*) Dr., Esenler Belediyesi Şehir Düşünce Merkezi Bilim Kurulu Üyesi
(e-posta: hbcordanoglu@gmail.com). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8323-9169>

the theoretical background of the lifestyle with the space. However, the understanding of life that Ghazali bases on motion is not a situation he put forward, but consists of the determination and conceptualization that already existed in the Islamic geography. On the other hand, recent developments in the field of urban planning; the fact that the majority of the population started to live in cities and the problems that emerged brought up the dimensions of the relationship between people and space once again. Schematic approaches have begun to develop for the solution of social problems, thus the idea of producing spatial solutions to social problems has emerged. In order to contribute to this idea that has emerged, in this study, the human-space relationship will be discussed in terms of the spatial imagination of the lifestyle that is based on the motion which had its theoretical framework constituted by Ghazali.

Keywords: *Ghazali, Space, Human, Motion, Lifestyle, City, İmagination.*

Giriş

Her nerede yaşarsa yaşasın varlığını bir çevre içinde devam ettiren insan bu çevreye uyum sağlamaya çalıştığı gibi aynı zamanda onu değiştirme gücüne de sahiptir. İnsanın çevreye uyum sağlaması da bir değişme olarak kabul edildiğine göre, mekânla insan arasındaki ilişkinin karşılıklı etkileşim ve değişiklik şeklinde geliştiğini söylemek mümkündür. İnsanın hayal edebildiğiyle sınırlı olan sonsuz boşluktan, bedeninin kalıbına kadar daraltılmış olan alanların hepsi tek başına veya iç içe geçmiş sonsuz sayıda mekândan ibaret olup, onun her hareketi atfedilen kalıbın şeklini değiştirdiği için mekânda da bir değişikliğe yol açar. Küçük dokunuşlardan, cerrahi müdahaleleri andıran büyük operasyonlara kadar her işlem hem fonksiyonel hem de topoğrafik değişikliklere yol açmaktadır. Bahsi geçen bu müdahaleler işin mimari yönünü oluştururken, esas olan söz konusu müdahaleleri ortaya çıkaran, onların büyüklüğünü, boyutunu ve yönünü belirleyen zihnî arka planın varlığının irdelenmesidir. Zîra mekâna yapılan her müdahale bir düşüncüyü, bir gayeyi ve hayat tarzını kuvveden fiile geçirme çabasının sonucu olarak ortaya çıkarırken, düşünce ve gayeyi besleyen değerler ise esas belirleyici unsurları oluşturmaktadırlar. İnsanın ihtiyaçlarının karşılanması hedefine hizmet eden mekânsal biçimleme, söz konusu ihtiyaçların büyüklüğü, şekli, süresi gibi etkenlere bağlı olarak değişiklikler göstermektedir. İhtiyaç bazen en temel yaşamsal formların devam ettirilmesi olabileceği gibi bazen de ihtiyaçlar hiyerarşisinin üst sıralarında yer alan estetik kaygı da olabilir.

Öte yandan medeniyetlerin kentsel uygulamaları o medeniyetin genel hayat algısı ve dünya tasavvurundan ayrı düşünülemez. Braudel, İslâm medeniyetinin temelini harekete dayandırmaktadır (Braudel, 2006). Bu hareket İslâm Peygamberi Hazreti Muhammed döneminde, MS 622 senesinde Mekke'den daha sonra ismi Medine olarak değişecek olan Yesrib'e yapılan büyük Hicret ile başlamış ve tarih boyunca hep devam etmiştir. İslâmî takvimin de başlangıç noktası sayılan bu büyük Hicret, Müslüman dünya için hareket hâlinde olmanın gerekliliğine dâir bir işaret ve bir algı olmuştur. Ticâret, fetih ve tebliğ amaçlı askerî seferlerin çok önemli olduğu İslâm medeniyet geleneğinde bu üç gerekçe halkları,

en azından öncü kuvvetleri, sürekli bir devinim hâlinde tutmuş ve Atlas Okyanusu'ndan Çin'e kadar geniş bir alanda sürekli bir hareketlilik sağlanmıştır. Gazâlî'ye göre bu hayat tarzı bir tercih değil, zorunluluktur. Gazâlî, "Bâtînî sefere çıkamayanlar zahirî sefere çıkarak her yere intikâl etmelidir" diyerek bu zorunluluğu ifade etmektedir.

Braudel (2006), "yollar onun (İslâm Medeniyeti) zenginliği, varlık nedeni, uygarlığıdır. Yüzyıllar boyunca yolların sayesinde egemen bir konumda kalacaktır" (s. 97) diyerek, gerek ticâret amaçlı ve gerekse yeni fetihler için sürekli bir devinimden bahsetmektedir. "Demek ki İslâmiyet en mükemmelinden bir hareket uygarlığıdır. Bu da uzaklara yapılan gemi yolculukları ve çok yönlü bir kervan dolaşımını gerektirmektedir" (Braudel, 2006, s.97). Kervanlar bu dolaşımın ve ticâret ağının esas unsurlarıdır. Gerek Kur'ân ve gerekse hadislerde ticârete dâir teşvik edici hususlar nedeniyle İslâm ticâret kervan ve gemileri sürekli bir dolaşım hâlinde olmuş ve büyük zenginlikler elde etmişlerdir. Ticârî hayat kervanlara dayandığı için şehirlerdeki en kalıcı yapılar, bugün bile hayranlık uyandıracak kadar muazzam bir hâlde olan kervansaraylar olmuşlardır.

Mekân ve hareketlilik kavramları yan yana getirildiği zaman akla gelen ilk şeyin mimari yapıdaki hareket olmadığını söylemek mümkündür. Bir şehircilik kavramı olarak hareket, öncelikle insanların bir mekândan diğerine doğru gitmesini, yer değiştirmesini anlatmaktadır. Bu açıdan değerlendirilerek farklı mekânsal tanımlamalar da yapılmaktadır. Hatta benzer şekilde ne tür mekânların hareketliliği teşvik ettiği, hangilerinin ise kısıtladığına dâir tasnifler de söz konusudur. Ancak bu çalışmada insanın mekân üzerindeki tasarrufları sahip olduğu değerler ve yaşam tarzı üzerinden ele alınacak ve mekânın bizâtihi kendisinde var olan hareket değerlendirilirken; mekânın ne olduğu, sınırlarının nasıl belirlendiğine, nerede belirsizleştiğine, mekânın hatlarını belirleyen faktörlerin ve değişime etkilerinin neler olduğuna, değişken, çerçevesiz mekânın nasıl olduğuna, nasıl üretildiğine, hareketin boyutunun ne anlama geldiğine dâir sorulara cevap aranacaktır.

Araştırma Etiği

Bu çalışmadaki atıflar doğrudan eserler görülerek yapılmış ve ikincil kaynak üzerinden atıf yapılmamıştır. Araştırma için herhangi bir finansal kaynaktan istifade edilmemiş, çalışma için herhangi bir insan veya canlı üzerinde araştırma yapılmamıştır.

1. Mekân Nedir ve Neleri Kapsamaktadır

Sözlük anlamı olarak, yer, bulunulan yer, ev, yurt anlamlarında kullanılmakta olan mekân insan ve diğer canlıların hareketine izin veren veya kısıtlayan yerdir. Gerek harekete izin verme, gerekse kısıtlama önce bireyi, sonra da mekânın içinde gelişip olgunlaşan toplumu, biçimlendiren birer etkidir. Kent ve toplumun makineleştirildiği modernizmde mekân, hacim, boyut ve ışık ile açıklanmaktadır. İdealize edilmeye çalışılan kent belli bölgelere ayrılmıştır. Kent bu bölgelerin bir araya gelmesinden oluşmuştur. Bu bölgeler sosyal statüleri belirlenmiş konut alanları ve bunları birbirine bağlayan sokaklarla tanımlanmıştır (Tokcan, 2001).

Mekân ve varlık ilişkisini sorgulayan Martin Heidegger, mekânın ne olduğu sorusunun cevaplandırılması bir tarafa henüz sorulmadığını belirtmektedir. Heidegger “dilin uzam (mekân) sözcüğüyle sözünü ettiği nedir?” sorusunu sorup yanıtlarken aslında mekânın çerçevesini de çizmektedir. Verdiği cevap ise şu şekildedir: “Bu sözcükte derleyip toplama dile gelir. Bu temizlemek, yabandan kurtarmak anlamındadır. Derleyip toplama, insanın yerleşimi ve oturması için özgür olanı, açık olanı ortaya koyar” (Aktok ve Bal, 2010, s. 109). Derleyip toplamanın olduğu her yerde bir sınırlandırmanın olacağı da âşikârdır. Bu tarife göre bir yerin mekân olarak tanımlanabilmesi için belirlenmiş sınırları yani bir çerçevesinin olması gereklidir. Hasan Ünal Nalbantoğlu’na (2008) göre Heidegger’in mekân tasavvurunu şu şekildedir:

Mekân modern zamanlara özgü içi boş bir kavramsal kalıp soyut bir kategori/kavramdır. İnsanlık tarihinin modern öncesi ve bilhassa en eski dönemlerinde bu soyutlamanın varlığına pek de gerek duyulmamıştır. Özetle mekân dediğimizde kabaca Ortaçağlar’ın sonunda ortaya çıkmaya başlayan yeni bir dil dünyasında şeylerin nesneleşerek, ağırlıkla resim ve sayıların diliyle temsil edilmeye başlandığı yakın dönemlerin ürünü bir kategoriden bahsetmekteyiz... Mekân kendi başına hiçbir şey değildir, mutlak mekân diye bir şey yoktur. Aristoteles’in bilinen bir önermesinde söylediği gibi, mekân ancak içerdiği cisimler ve enerjilerle var olur. (Nalbantoğlu, 2008, ss. 89-93).

Mekânın sınırlandırılmasına dâir çabalarda öne çıkan unsur eylemlerimizin içinde cereyan ettiği alan ve işlemler olmaktadır. Bu durumda bile iç içe geçmiş sonsuz sayıda mekândan bahsetmek mümkündür. İnsan bu mekânda hem mekânın kendisiyle hem de mekânı paylaşan diğer canlılar ve insanlarla bir ilişki içindedir. İnsanın hem mekânla hem de diğer insanlarla ilişkileri karşılıklı bir ilişki şekli olup, mekân ve insan aynı anda hem etken hem de edilgen konumdadırlar. İnsanın insanla ilişkisinde insanların birbirlerine nasıl tepki verdikleri, birbirlerini nasıl görüp işittikleri, birbirleriyle temas içinde mi yoksa birbirlerinden uzak mı oldukları konusunda insan bedenlerinin mekânsal ilişkileri belirgin farklar oluşturur (Sennett, 2008).

Kentsel mekânın hâfızadaki yerine, diğerlerinden ayırt edilebilirliğine ilişkin temel özellik mekânın kimliği ve içinde taşıdığı canlılıktır. Bu mekânlar fiziksel ve sosyal özellikleri barındırmaktadır. Kimi örneklerde boşluğun biçimi, ölçeği ve kurgusu öne çıkar, kimilerinde aslanan bu alanlara yaşamın nasıl yansıdığı, yaşamın kendini bu mekânlarda nasıl yeniden ürettiğidir (Tokcan, 2001). Kentsel mekânlar birçok açıdan farklılaşır, özellik, form ve ontolojik arka planına göre bölümlere ayrılır. Mekân denilince akla gelen önemli kavramlardan biri de zamandır. Çünkü mekân Bachelard’ın (2008), tanımlamasıyla “binlerce gözünde zamanı sıkıştırılmış olarak tutmaktadır” (s. 43).

Anlatı türlerindeki mekân, kurgusaldır ve içinde yaşayan insanların bakış açıları, algı kapasiteleri ve duyuşal gelişmeleri doğrultusunda şekillendirilmiştir; sürekli yeniden ya-

ratılır, biçimlendirilir ve mekân etkin kurucu bir değer olarak üzerindeki etkiler, onları tinsel doğuş ve oluşlara hazırlar. Ayrıca etimolojik açıdan mekânın 'kevn'den yani 'oluş', 'ortaya çıkma', 'mevcutlaşma', 'vücut bulma' anlamındaki bir kökten türemesi, sözcüğün ontolojik bir söylemi içerdiğini de göstermektedir (Korkmaz, 2007).

Bunun yanında Henri Lefebvre'nin (2008), temsili mekân olarak tanımladığı, fiziksel ve algılanan mekândan farklı bir mekân algısı söz konusudur. Buna göre insanların fiziksel mekân içinde, birden bire algılanan mekâna geçmeleri durumunda ortaya çıkan ne fiziksel ne de algılanan mekândır. O anda var olan hem gerçek hem de kurgusal olan temsili mekân söz konusudur. Lefebvre'nin açıklaması sosyal mekân denilen mekânların temsili mekân olma özelliği taşıyabildiğini göstermektedir.

Giedion mekânı, egemen ideolojinin iz ve işaretlerini içinde barındıran ideolojik bir alan olarak tanımlarken, Heidegger, onu bir etkileşim ve deneyim yeri olarak görmektedir (Hisarlıgil, 2008). Birincisindeki tek taraflı etkileme, ikincide iki yönlü etkileşime dönüşmektedir. Mekân zaman zaman birinciyi öne çıkartırken genel olarak Heidegger'in tanımlamasındaki etkileşimin yaşandığı alandır.

2. Gazâlî'nin Hareket Felsefesi ve Mekân

Heidegger'in yukarıda yer verilen tanımlamasından da anlaşılacağı gibi mekân kavramı bir derleyip toplama içermektedir. Bu durumda bir dışlama, kendinden olmayanı dışa bırakma da söz konusudur. Tanımlaması yapılmış, sınırları belirlenmiş bir mekânın efradını câmî, ağıyarını mâni bir yeri tanımladığını, dolayısıyla bir sınırlandırma yaptığını söylemek mümkündür.

Türk Dil Kurumu sözlüğünde (<https://sozluk.gov.tr>, 2021) hareket; “bir cismin durumunun ve yerinin değişmesi, devinim, aksiyon” ve “bir organizmanın çeşitli kısımlarının birbirine göre durumunu ya da yerini değiştirmesi” olarak tanımlanmaktadır. Hareket kavramının karşısında ise durağanlık durmaktadır. O hâlde, hareketlilik ve durağanlık olmak üzere mekânda iki tür formdan bahsetmek mümkündür. Birinin diğeri olmaksızın var olabilmesi ne kavramsal olarak ne de eylem olarak mümkündür. Çünkü kavramsal olarak ‘hareket’ bir başka eylem olan durağanlığa karşı gelirken, eylem olarak ‘hareket’ ise kendisinden önce ve sonraki iki durağan durumun arasındaki bir hâli ifâde etmektedir. Oliver Leaman (2010), bu durumu şöyle izah etmektedir: “Geometride dinamik ve statik biçimler aracılığıyla dışa vurulan kutuplaşma, bu durumlar arasındaki durmaksızın hareketine denk düşer” (s. 30). Bu durumda kesin hatlarıyla birbirinden ayrılmış iki farklı tarzın yani düalitenin varlığı da söz konusudur.

Gazâlî'ye göre sefer iki çeşittir. Biri bâtinî sefer, diğeri de zâhiri seferdir. Bâtinî sefer, yer ve gök âlemine, Allah'ın acayip sun'una ve takva konaklarına sefer yapmaktır. Allah adamlarının seferi budur. Bu seferi yapamayanlar zâhiri sefere çıkmalı bedenleriyle her yere intikâl etmelidir. Çünkü her gittiği yerden bir ibret alır, bir türlü fayda kazanır. Gazâlî'ye göre zâhiri sefer beş türdür. Bunlardan birincisi ilim öğrenmek ve gezip dolaşarak yer-

yüzünün sırlarını keşfetmek için yapılan seferdir. İkinci sefer, ibadet için yapılan seferdir ki İslâm dünyası için hac buna en güzel örnektir. Üçüncü sefer, dinine zararı dokunan şeylerden uzaklaşmak için yapılandır. Dördüncüsü ticâret için yapılan seferdir. Beşincisi ise seyretmek ve ferahlamak için yapılandır. Ayrıca Gazâlî'nin yer vermediği ama İslâm tarihi açısından çok önemli bir sefer türü de, askerî seferlerdir ki Braudel "İslâm hareket uygarlığıdır." derken dayandığı hareket çeşitlerinden biri de budur.

Batı'da ise 20. yüzyılın başında ortaya çıkan fütürizm ile birlikte hareketli şehir veya hareket şehri de gündeme gelmeye başlamıştır. 20 Şubat 1909 tarihinde Paris'te Figaro'nun ilk sayfasında fütürizm manifestosu yer almıştır (Ragon, 2010). Büyük Türk düşünürü ve bilim adamı İbn Sina (2009), hareketi "sınırlanmamış bir doğa" olarak tanımlamış, "her hareket bir zamandadır" diyerek de hareketin mekân ve zaman boyutlarına değinmiştir. Hareketin durağanlığın karşılığı olduğunu söyleyen İbn Sina (2009), hareket özelliğinin olması sözümüzün anlamı, hareketin ilgili olduğu şeyin var olmasıdır ki; bu da, örneğin onun mekânda ve zamanda olmasıdır" demektedir.

İslâm, medeniyet olarak sürekli hareketi, bu hareket noktaları arasında ise şehirleri öngörmüştür. Müslüman takviminin başlangıcı olan Hicret'le birlikte bir yaşam biçimi hâline gelen bu hareket yüzyıllar boyunca hep devam etmiş ve kendisini besleyecek mekânların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Hareketin oluşturduğu mekânların temel karakteristiklerinden biri, Roma hukukunda olduğu gibi kaskatı kurallarla belirlenmemiş ve gevşek dokulu olmasıdır (Armağan, 1999). Batı şehrini ortaya çıkaran cemaat iktidar mücadelesinden uzak olduğu için İslâm şehrinde şehrin bizâtihi kendisi ve mekânları kaskatı sınırlarla çerçevelenmemiştir. Braudel'e (2006) göre İslâm şehirlerinin önemi İslâm uygarlığının özüne bağlılığından ileri gelmektedir. Kentler, yollar, gemiler, kervanlar, hac ziyaretleri, hepsi birden tek bir olguyu meydana getirmektedir. Bunlar Louis Massignon'un sözünü ettiği Müslüman hayatının güç hatlarıdır. Bunlar hareket demetleridir. **"Harekete dayanan yaşam biçimi"** diye özetleyeceğimiz bu tarz kendine has mekânlar ve o mekânlardan oluşan şehirler ortaya çıkarmıştır ki, buralar **"hareketin mekânı"** diye tanımlanabilir.

Hareketle mekân arasında ontolojik bir ilişki söz konusudur. Her ikisi de birbirlerinden beslenir, birbirlerini destekler ve geliştirirler. Bundan dolayıdır ki, İngiliz siyasetçi Churchill, mekân insan ilişkisinde sorulması gereken esas sorunun "nasıl bir mekân" değil, "nasıl bir insan" olduğunu belirtmiştir. Çünkü bu iki unsur da birbirlerini sürekli olarak etkiler, biçimlendirir ve geliştirir. İnsanın mekân üzerindeki etkisi ise en çok hayat tarzının mekâna yansması olarak ortaya çıkmaktadır. Burcu Yılmaz'a (2019) göre ise, yaşanan her değişimin mekân ve insan üzerindeki etkilerine göre şehir imgeleri farklılıklar gösterebilir.

Mekânsal hareketlilik denilince ilk akla gelenin insanın dolaşımına izin veren, daha az kısıtlayıp daha çok harekete teşvik eden mekânlar olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu anlamıyla hareket bu çalışmanın konusu olmayıp, bu çalışmada temelde şu üç hareket biçimi ele alınacaktır.

2.1. Mekânın İhtiyaçlara Göre Sürekli Olarak Değişmesi ve Gelişmesi

Turgut Cansever, üslûbu oluşturan bir kategorinin de hareket ve hareketsizlik olduğunu belirterek, İslâm mimarisini “**sükûnet içinde hareket**” olarak tanımlamaktadır. Bu tür hareketten kasıt mekânın ortaya çıkan ihtiyaçlara göre yeniden şekillenmesi, büyümesi veya gelişmesini ifâde etmektedir. Temel saik, her yeni günün başka bir anlayış ve ihtiyacı ortaya çıkaracağı ve buna göre mekân ihtiyaçları oluşacağıdır. Mekânda bu tür hareketin dayandığı temel, hayatın her an yeni bir tecelliye açık olması fikridir. Bu anlayışa göre mekân gelecek zamanlar düşünülerek dondurulmamalı ve ortaya çıkacak yeni oluşumlara imkân verilmelidir. İslâm mimarisinde binaların eklemelenebilir olma özellikleri bundan kaynaklanmaktadır. Burada parçaların bütünlüğü söz konusudur. Turgut Cansever (2006), bu durumu şu şekilde izah etmektedir:

Tasavvufî kâinat ve yaradılış tasavvurunda olduğu gibi, varlığın sürekli oluşum halinde bulunduğu şeklindeki inancın, varlık telakkisinin ve açık, dinamik bütünlük telakkisinin insanın varlık içindeki konumuna ve sanat üslûbuna yansımaları; sanat eserinin hayattan kopuk, seyredilen ve etkileme aracı olarak kullanılabilen bir nesne olmak yerine hayatın her anında yaşanan, onun ayrılmaz bir parçası olmasını zarurî kılar. (Cansever, 2006, s. 156).

Güncel ihtiyaçlara göre mekânda meydana gelen değişikliklere verilen en güzel ve çarpıcı örneklerden biri Topkapı Sarayı'dır. Topkapı Sarayı bir defada yapıлып bitmiş bir yer değil, yüzyıllar boyunca zamanın ihtiyaçlarına göre ilaveler yapılarak inşâ edilmiş ama kendi içinde muhteşem bir bütünlük arz eden yapıdır. Her doğan günün bizâtihi kendisinin büyük bir tecelli olduğuna inanan Müslüman insan, hayatının da sürekli yeni gelişmelere açık olduğunun bilinciyle mekânı dondurmamakta ve ona ortaya çıkacak şartlara göre hareket edebilme imkânı sunmaktadır.

Batı kent algısında ise ‘değişmez’ şehirler yapma fikri hâkim düşüncedir. Aristo düşüncesinin statik telâkkisi İbn Rüşd vasıtasıyla Hristiyan dünyasına girdikten sonra önce Orta Çağ, sonra Rönesans ve en sonunda bütün Avrupa kültürüne hâkim olarak, Orta Çağ'dan itibaren değişmez/değiştirilemez şehirler ve buna uygun mekânlar yapma çabası hâkim olmuştur. İslâm düşünce yapısında hayat her zaman tecelliye açıktır ve ne olup biteceğini kimse bilemez düşüncesinin aksine Batı hayat algısında kaderini kendi tâyin etme bilinci gelişmiştir. Bu çalışma bir edebî metin analizi olmadığı için ayrıntısına yer verilmeyecek olmakla birlikte kaderini kendi tâyin etme fikrinin en güzel örneğini Shakespeare'in *Macbeth* adlı eserinde görmek mümkündür.

2.2. Mekânın Fonksiyonunun Taşınması

Mekânlar fonksiyonlarıyla anlam kazanır ve şehir hayatına katkı sunarlar. Zaman içinde mekân mimari olarak aynı kaldığı hâlde ifâ ettiği fonksiyon farklılaşarak değişikli-

ğe uğrayabilir. Burada da toplumların hayat biçimleri, öncelikleri ve hedefleri mekândaki değişimin üzerinde önemli etkindir. Büyük toplumsal hareketler tarihin her döneminde büyük sonuçlara yol açmışlardır. Büyük Roma İmparatorluğu bir göç hareketi neticesinde yıkılmış, aynı şekilde Orta Asya'dan batıya doğru gerçekleşen göçler de önce Bizans'ı yıkılmış, sonrasında ise Osmanlı İmparatorluğu'nu meydana getirmiştir. Amerika'nın kuruluşu için de benzer durum söz konusudur. Doğası gereği büyük bir güç olan hareket İslâm uygarlıkları için de temel dinamizm kaynağı olmuştur.

İslâmî takvimin de başlangıç noktası sayılan bu büyük Hicret, Müslüman dünya için hareket hâlinde olmanın gerekliliğine dâir bir işaret ve bir algı olmuştur. Ticâret, fetih ve tebliğ amaçlı askerî seferlerin çok önemli olduğu İslâm medeniyet geleneğinde bu üç gerekçe halkları, en azından öncü kuvvetleri, sürekli bir devinin hâlinde tutmuş ve İslâm medeniyetinin zirvede olduğu dönemlerde Atlas Okyanusu'ndan Çin'e kadar geniş bir alanda sürekli bir hareketlilik sağlanmıştır. Öyle ki 622 senesinden itibaren mekânsal hareketlilik İslâm devletlerinin başkentlerine de yansımış; 622 tarihinde gerçekleşen Hicret'le birlikte Medine ilk İslâm devletinin başkenti olduktan kısa bir süre sonra 661 tarihinde Şam, ondan yaklaşık yüz sene sonra 762 senesinde ise Bağdat başkent olmuştur. Benzer şekilde Selçuklu Devleti'nde de başkentler sürekli değişmiş ve mekânda hareketlilik yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nde ise kuruluşundan itibaren yaklaşık 150 yıllık bir süre içinde İznik, Bursa, Edirne ve İstanbul olmak üzere başkentini dört kez değiştirmiştir. İstanbul'la birlikte hareketin nispeten yavaşlamasıyla da gerileme dönemine girilmiştir.

Mekân, sosyal ve toplumsal yaşamın geçirdiği süreçlerle birlikte kaçınılmaz bir değişim içerisinde olan, sürekli sorgulanan, yenilenen ve yeniden yorumlanan, ilişki ve eylem ortaklıklarıyla gözle görünmeyen sınırları olabilen bir zemindir. Akışın devam ettiği, dönüşen ve dönüştüren, yaşayan, üreten ve üretilen bir organizma olarak ele alındığında toplumsal ihtiyaç ve müdahalenin daha yoğun olduğu ve kullanıcının dönüşüm sürecine dâhil edildiği meydanlar, sokaklar gibi kamusal ve yarı kamusal alanlarda bu değişimlerin daha sık ve belirgin olduğu gözlemlenmektedir. Toplu taşıma ve otomobil gibi ulaşım araçlarına göre, ayrıca ekonomik sistemin getirdiği yeni işlevsel kurguya bağlı olarak tekrar planlanmak durumunda kalan kentlerin, geleneksel kamusal alanları ve bununla beraber kamusal belleği ve kimliği de değişmeye başlamıştır. Toplumsal yapı ve mekân etkileşiminin karşılıklı olduğu göz önünde bulundurulursa tersi bir denklem de yine doğru olacaktır.

Bunun yanında kent içi bölgelerde ve mekânlarda da zaman içinde fonksiyon değişiklikleri yaşanmaktadır. Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkardığı büyük fabrikalar, sanayi siteleri ve buraların çeşitli lojistik ihtiyaçlarını karşılayan mekânlar zaman içinde işlevlerini yitirip başka fonksiyonlar için kullanılmaya başlanmışlardır. Bu durumlarda da bir fonksiyon değişimi söz konusudur. İnsan, ihtiyaçlarına göre mekâna müdahale edip değiştirmeye karar verdiğinde, insanın mekâna müdahalesi daha hızlı ve sert olurken, mekânın insan üzerindeki etkisi daha yumuşak olmakta ve uzun zamanda ortaya çıkmaktadır.

2.3. Mimari Olarak Topoğrafyayla Uyum İçinde, Mekânın Başlangıç ve Bitiş Noktalarının Kesin Sınırlarla Belirlenmediği Hareketlilik, Sınırlandırılmamış Doğa

Sınırlandırılmamış doğa hareketinin temelinde coğrafyanın nerede bitip, mimari yapının nerede başladığının belli olmaması vardır. Turgut Cansever, bir eserde hareket düşüncesinin çeşitli üslûp özelliklerinin doğmasına vesile olan temel bir problem alanı olduğunu söylemektedir. Cansever (2007), konuyu şu şekilde izah etmektedir:

Ortaçağ Hıristiyan mimarisi için tipik olan Gotik bir katedralin içinde iki hâkim eksenle karşılaşsınız. Birisi girişten mihraba (altar) kadar uzanan yatay eksen, öbürü ise tabandan tavana kadar dikey olarak yükselen eksen. Böylece insanın hareketleri yönlendirilmiş ve tahakküm altına alınmıştır. Gotik katedralde mimarinin empoze ettiği egemen hareket insanın seçme özgürlüğünü elinden alır ve sorumluluk şuuruna saygı göstermez. Bu tavır, yine İslâm'ın bilinçli insan ve sanat eseri telakkisine taban tabana zıttır. (Cansever, 2007, s. 152).

Son zamanlarda kentsel mekânda en çok tartışılan konulardan biri de kapalı konut siteleri (gated communities) ve buna bağlı olarak da mekânsal geçirgenliğin azalmasıdır. Kesin sınırlarla belirlenmiş, topoğrafyayla arasındaki hatları belirginleştirmiş mekânların geçirgenlik açısından daha sınırlayıcı olduklarını söylemek mümkündür. Böyle bir durumda ise mekânların birbirleriyle iletişimi sınırlıdır. Oysa Fârâbî (1990), insan bedenini ölçü alarak, şehri tam sıhhatli bir vücuda benzetmektedir. Bu bütün uzuvların yardımlaştığı bir vücuttur. Buradaki yardımlaşma ise vücudun organları gibi tabii değil irâdî bir yardımlaşmadır.

Geçirgenlik kentsel mekânın fonksiyonlarını îfâ edebilmesinin olmazsa olmaz şartlarından. Şehir barındırdığı insanlar için binlerce sayıda farklı koordinattan onun birkaç katı farklı noktaya gitmesi ve geri dönmesinin mekânsal çözümünü sağlayan yer konumundadır. Bu özellik iletişim kanallarının açıklığıyla, ulaşım imkânlarının varlığıyla mümkündür. Diğer yandan tıpkı insanlar gibi, para, mal, bilgi, kültür, farklı yaşam tarzları, görgü, toplumsal kurallar ve hukuk normları gibi pek çok emtia ve kavram da şehrin içinde sürekli dolaşım hâlinindedir. Bu dolaşım insanların hem bir arada yaşamalarının hem de sürdürülebilir bir kentsel bütünlüğün gerekliliğini oluşturur.

Topoğrafyayla uyum içinde ve topoğrafyayla yapının sınırlarının bulanıklaştığı, çerçevesiz mekânların güzel örneklerinden birisi de son zamanlarda inşâ edilen Haliç'teki Hilton otelidir. Uluslararası Metropolis Organizasyonu tarafından düzenlenen projeler yarışmasında birinciliği elde eden otelin özellikleri bir internet sitesinde (<http://www.arkiv.com.tr/proje/istanbul-hilton-garden-inn-halic/3772>, 2021) şu şekilde sıralanmaktadır:

Bir vadi gibi iki tepe arasında kalan arsadaki eğim çizgilerinin hareketi tasarımın oluşmasında önemli rol oynar. Çevre yapılaşmanın da bu çizgilere paralel biçimde, sırtını yamaca, cephesini Haliç'e vererek ve

de eğim doğrultusunda kademelenerek topografyaya uyduğu görülür. Bu hareket ve konumlanma elipsoid bantlar oluşturur ve tasarım da bu bantlar paralelinde şekillenmiştir. Aynı zamanda kademelenerek arsa eğimini takip eden, yamaca sırtını verip Haliç'e açılan bir form öngörülmüştür. Eliptik formuyla bir iç bahçe oluşturan tasarım aynı zamanda mevcut tarihi tekkeyi de ezmeyip öne çıkarırken Haliç'ten gelen yeşili de kucaklar. Bölgenin tarihi dokusunda görülen cumbalı yapı tekniği yeniden yorumlanmış ve yamaca bakan yüzde sur yapılarına gönderme yapılmıştır.

Heidegger'in, temizlemek, yabandan kurtarmak şeklindeki tarifinde kendini bulan Batı mekân algısının aksine İslâm hayat anlayışında mekânı katı bir anlayışla sınırlandırmanın olmadığı görülmektedir. Temeli harekete ve hareketliliğe dayanan hayat biçiminde topoğrafya sınırlayan değil, yol veren, imkân sağlayan bir olgudur. Dolayısıyla onun izin verdiği ölçüde ve onun sınırlarını gözetererek oluşturulan mekânlar en ideal olandır. İnsan gibi mekân da hareket ettiği müddetçe İlâhî sonsuzluğu temsil etmektedir. İslâm'ın mekân tasavvurunun olduğu gibi tezyine dayanan sanat anlayışının arkasında da bu anlam yer almaktadır.

Mekânda oluşan sınırlamalar aynı zamanda bölünmüşlükleri de meydana getirmektedir bu durum zaman içinde toplumsal yapıya da yansımaktadır. İstanbul'u doğu batı ekseninde ortadan ayıran E-5 karayolunun birçok yerde kuzeyi ve güneyi arasındaki semtlerde hem ekonomik, hem de toplumsal farklılıkların gözlemlenmesi, mekândaki sınırlamanın geçirgenliği ortadan kaldırmasının neticesi olarak ortaya çıkmaktadır. Anadolu yakasında Sahra-i Cedit ile Yeni Sahra arasındaki farklılıklar, Avrupa yakasında, Ataköy ile Yenibosna ve Cennet Mahallesi ile Florya arasındaki büyük farklılıklar sadece birkaç örnekten ibarettir. Yolun ortaya çıkardığı aşılmasız sınır geçirgenliği de ortadan kaldırmış ve zaman içinde semtler hem ekonomik, hem de sosyokültürel olarak birbirlerinden ayrılmışlardır. Buna karşılık mekânın doğasını sınırlandırmadan elde edilecek çerçevesiz mekânların; insanların, fikirlerin ve paranın dolaşımına daha çok müsaade edeceği, bunun neticesinde ise toplumdaki ekonomik ve kültürel farklılıkların azalacağını söylemek mümkündür.

Mekânsal sınırlandırmada bir diğer hareket noktasının da estetik kaygı olduğunu söylemek mümkündür. Sanat eserlerinde olduğu gibi mekânı çerçevelemek kısmen estetik boyut katmakla birlikte, çerçevesiz mekânlarda da estetiğin sağlanabileceği Neml Sûresi'nin 44. Âyet-i Kerimesi'nden anlaşılmaktadır:

Ona "köşke gir" denildi. Köşkü görtünce onu(zeminini) derin bir su sandı ve eteklerini topladı. Süleyman ona "Bu, (zemini) billurdan döşenmiş bir köşktür" dedi. Belkis, "Ey Rabbim! Şüphesiz ben nefsimi zulmetmişim. Şimdi ise Süleyman ile birlikte âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum" dedi.

Burada bu mimari durumu böylesine etkileyici kılan şeye vurgu yapılmaktadır. Mekân gerçek dünyanın nerede bitip, mimari olanın nerede başladığının anlaşılamayacağı şekilde inşa edilmiştir. Yani mimari eserin bir **çerçevesi yoktur**. Topoğrafyanın ve dolayısıyla

mimari mekânın doğası sınırlandırılmamış, ikisi birbirinin içinde kaynaşmış yok olmuş durumdadır.

Sonuç

Şehirlerin ortaya çıkıp gelişmesinde olduğu gibi, kentsel mekânların biçimlenmesinde de birçok faktör etki etmektedir. Coğrafi şartlar, yerin topoğrafik yapısı, toplumların hayat biçimleri, inanç değerleri bunların başında gelmektedir. Bu ve benzeri etkiler altında gelişen şehir ve onun mekânları zaman içinde şartlarını insanlara dayatırlar. Söz konusu bu faktörler göz önüne alınmadan oluşturulan mekânlar ise zaman içinde sorunların kaynağı olmaya başlarlar. Günümüzde yapılan birçok araştırma, şehirlerde ortaya çıkan toplumsal sorunlarda mimari yapının da etkili olduğunu ortaya koymuştur.

Önemli dinamiklerden birisi hareket olan İslâm hayat algısı da buna uygun mekânlar ortaya çıkarmış ve yüzyıllar boyunca onların sağladığı avantajları kullanarak etkin konumda olmuştur. Mevlânâ'nın, **“bir ayağım sağlam bir şekilde İslâm üzerinde, diğer ayağım 72 milleti dolaşır”** şeklinde metaforik olarak ifade ettiği anlayış da bu tür şehirleri ve mekânları ortaya çıkarmış ve sonra da onlardan beslenmiştir. Teorik çerçevesi Gazâlî tarafından çizilmiş olan harekete dayalı hayat tarzı, kendine has şehirler ve bu şehirlerin içindeki mekânları ortaya çıkarmıştır. İnsan hareketlerini kısıtlayıcı değil, teşvik edici özelliğe sahip bu mekânların bizâtihi kendileri de hareketli yerlerdir. Öyle ki İslâm inancında önemli bir yer tutan tecelli kavramı, İslâm kent mimarisinde de kendini göstermiş, meydana getirilen mekânlar üzerinden müessir olarak onların biçimlenmesinde etkili olmuştur. Birkaç boyutu olan bu durumu İbn Sina “sınırlandırılmamış doğa” olarak tanımlamıştır. Bu anlayışla meydana getirilmiş olan şehirler ve onların mekânları Batı'da olduğu gibi kesin sınırlarla çerçevelenmemişlerdir. Bundan dolayı bu tür mimari yapılara **çerçevesiz mekânlar** da demek mümkündür.

Kaynakça

- Armağan, M. (1999). *Osmanlı şehrine kavramsal bir yaklaşım. Osmanlı 5. Cilt.* Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Bachelard, G. (2008). *Uzaman poetikası.* (Çev. A. Tümertekin), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Braudel, F. (2006). *Uygurlukların grameri.* (Çev. M. A. Kılıçbay), Ankara: İmge Kitabevi.
- Cansever, T. (2006). *İslâm'da şehir ve mimari.* İstanbul: Timaş Yayınları.
- Cansever, T. (2007). *Kubbeyi yere koymamak.* (Yay. Haz. M. Armağan), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Fârâbî. (1990). *el-Medînetü'l-Fâzıla.* (Çev. N. Danişman), İstanbul: MEB Yayınları.
- Gazâlî. (b.t.). *Kimyâ-yı saadet.* (Çev. M. A. Müftüoğlu), İstanbul: Çelik Yayınevi.

- Heidegger, M. (2010). *Sanat ve uzam*. (edt. Ö. Aktok, M. Bal), (Çev: Ö. Aktok, M. Bal, Ç. Balanuye, Y. Çına, A. Demir, M. Elgin, K. Gülenç, E. Günok, D. B. Kılınc, Ç. P. Mull, H. Ünder, E. Yıldız). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Hilton Garden Inn Istanbul. (2021). *İstanbul Hilton Garden INN Haliç*. <http://www.arkiv.com.tr/proje/istanbul-hilton-garden-inn-halic/3772>, 15.03.2021’de erişilmiştir.
- Hisarlıgil, B. D. (2008). Martin Heidegger’de “mekân” düşüncesi, Hermeneutik-Fenomenolojik bir yaklaşım. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(25), 1-13.
- İbn Sina. (2009). *İbn Sina doğunun sönmeyen yıldızı, şifa kitabı, tıp kanunu, felsefe meseleleri, müzik*. (Yay. Haz. Hüseyin Gazi Topdemir). İstanbul: Say Yayınları.
- Korkmaz, R., Şahin, V. (2007). *Romanda mekân, romanda mekân poetiği ve çözümlemeler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Leaman, O. (2010). *İslâm estetiğine giriş*. (Çev. N. Yılmaz), İstanbul: Küre Yayınları.
- Lefebvre, H. (2008). *The Production of Space*. London: Blackwell Publishing, Massachusetts and Oxford.
- Nalbantoğlu, H. Ü. (2008). *Nedir mekân dedikleri, “zaman-mekân”*. (Yay. Haz. A. Şentüer, Ş. Ural, Ö. Berber, F. U. Sönmez), İstanbul: YEM Yayınları.
- Ragon, M. (2010). *Modern mimarlık ve şehircilik tarihi*. (Çev. M. A. Erginöz). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sennett, R. (2008). *Ten ve taş, “batı uygarlığında beden ve şehir”*. (Çev. T. Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Tokcan, A. (2001). *Modernizm sonrası kentsel mekânda yaşanan dönüşüm sürecinin Ankara kenti Kızılay Meydanı örneği üzerinde irdelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Yılmaz, E. B. (2019). *Edebiyat şehir hafıza, Türk romanında hafıza mekânı olarak şehir*. İstanbul: Kesit Yayınları.